

предложения относительно основных направлений оптимизации кредитно-инвестиционной деятельности банков Украины.

Ключевые слова: *оптимизация кредитно-инвестиционной деятельности банков, кредитный портфель, инвестиционный портфель, кредитные риски, резервы на погашение убытков за кредитами.*

УДК 336.22

О.Т. Прокопчук,

к.е.н., старший викладач кафедри фінансів і кредиту,

Ю.В. Улянич,

к.е.н., старший викладач кафедри фінансів і кредиту,

Уманський національний університет садівництва, м. Умань

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано розвиток і становлення непрямого оподаткування в Україні загалом і найпоширенішої форми серед універсальних акцизів – ПДВ, зокрема. З'ясовано роль непрямих податків у податковій системі, а також окреслено напрями адаптації вітчизняної практики непрямого оподаткування до європейського досвіду.

Ключові слова: *непряме оподаткування, ПДВ, акцизний податок, мито, універсальні акцизи, специфічні акцизи.*

Формування сучасної системи оподаткування є важливим складником процесу розбудови ринкової економіки України та її інтеграції до системи світових господарських зв'язків. Це зумовлює підвищення уваги вітчизняних учених і практиків до проблем оподаткування, вивчення можливості застосування в Україні форм оподаткування, що використовуються в розвинених країнах, і механізмів їх адаптації до умов нашої країни. Непрямі податки посідають чільне місце в податковій системі України, їм належить ключова роль в економіці нашої держави, вони є стабільним джерелом наповнення її бюджету.

Нині увага вітчизняних фахівців зосереджена навколо непрямого оподаткування, а саме найбільше суперечностей виникає з приводу функціонування ПДВ. Серед учених, які активно досліджують проблеми функціонування непрямого оподаткування, слід відмітити таких учених-фінансистів: В. Бурковський [1], М. Дем'яненко [3], А. Крисоватий [4], А. Соколовська [8], В. Суторміна [9], Л. Тулуш [10], А. Таїт [12].

На етапі суттєвих перетворень податкової системи нашої держави, у світлі необхідності гармонізації механізму непрямого оподаткування до вимог директив ЄС доцільно проаналізувати розвиток і становлення непрямого оподаткування в Україні загалом і найпоширенішої форми серед універсальних акцизів – ПДВ. Крім того, з'ясувати їх роль і місце в податковій системі й окреслити напрями адаптації вітчизняної практики непрямого оподаткування до європейського досвіду. Розгляд цих важливих аспектів і є метою даної статті.

Наша держава ще не набула великого досвіду з приводу практики застосування непрямого оподаткування. Непрямі податки в розвинених країнах світу становлять вагомий частку в загальному обсязі податкових надходжень. Наприклад, на рівні штатів США їхня частка перевищує 40%. Значна увага приділяється адмініструванню непрямих податків у країнах Євросоюзу й Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР). Серед непрямих податків виділяють також фіскальну монополію та стягнення мита державою.

Розглянемо досвід застосування в країнах із розвинутою ринковою економікою таких видів непрямих податків, як податок на додану вартість (податок з обороту) і акцизний податок.

Податок на додану вартість (ПДВ) є порівняно новим інструментом фіскальної політики. З групи країн ОЕСР у 60-ті роки лише вузьке коло держав використовувало такий податок. Але його поширення в розвинених країнах простежується в 70–80-ті і пізніші роки (наприклад, понад десять років застосовується він у Канаді та Швейцарії). Нетривала еволюція цього податку характеризується закономірною трансформацією його фіскальної ролі.

Нині ПДВ використовується в 42 країнах, серед них 17 Європейських. На нього припадає в середньому 14% від податкових надходжень до бюджетів країн, що його використовують, і 5,5% від

валового внутрішнього продукту [1]. Етапи запровадження та ставки ПДВ, а також дані щодо часток податку у структурі податкових доходів та у ВВП деяких країн ЄС узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Етапи запровадження ПДВ у різних країнах*

Етапи запровадження	Країна	Частка в податкових доходах, %	Частка у ВВП, %	Базова ставка	
				початкова	нині діюча
1960–1970 рр.	Франція	19,9	9,0	20,0	20,6
	Німеччина	16,9	6,3	10,0	19,0
	Нідерланди	15,7	6,2	12,0	19,0
	Швеція	13,4	6,8	11,1	25,0
	Данія	20,6	9,9	10,0	25,0
	Норвегія	17,1	6,8	20,0	22,0
1970–1980 рр.	Австрія	21,7	9,1	16,0	20,0
	Люксембург	13,0	5,4	8,0	15,0
	Бельгія	16,5	7,5	18,0	21,0
	Великобританія	14,7	5,7	10,0	17,5
	Ірландія	21,3	8,4	16,4	21,0
	Італія	15,1	6,2	12,0	20,0
1980–1990 рр.	Греція	14,9	5,3	16,0	19,0
	Португалія	13,3	4,3	16,0	21,0
	Іспанія	13,9	3,9	12,0	16,0
1990–2000 рр.	Швейцарія	17,7	7,9	6,5	7,5
	Україна	27,0	7,7	28	20

* Узагальнено за даними [3].

З даних табл. 1 видно, що частка ПДВ у податкових доходах досліджуваних європейських країн наближається до 20% (лише в двох країнах перевищуючи цей рівень – у Данії та Ірландії), а також характерною є закономірність щодо збільшення величини ставок податку після його запровадження. Що ж до України, то закономірності, характерні для досліджуваних європейських країн, є протилежними – частка ПДВ у податкових доходах перевищує 30%, а запровадження податку відбувалося зі встановлення високої ставки (28%), що в подальшому була зменшена до 20%.

ПДВ відіграє важливу роль через реалізацію основної мети інтеграції країн – забезпечення вільного переміщення товарів, послуг, праці й капіталу. В ЄС прийнято такі схеми адміністрування ПДВ, які дають змогу здійснювати точне нарахування і відшкодування цього податку на товари й послуги експортного призначення. Податок на додану вартість і податок на прибуток посідають провідне місце в бюджеті (адже становлять разом у середньому понад 40% надходжень).

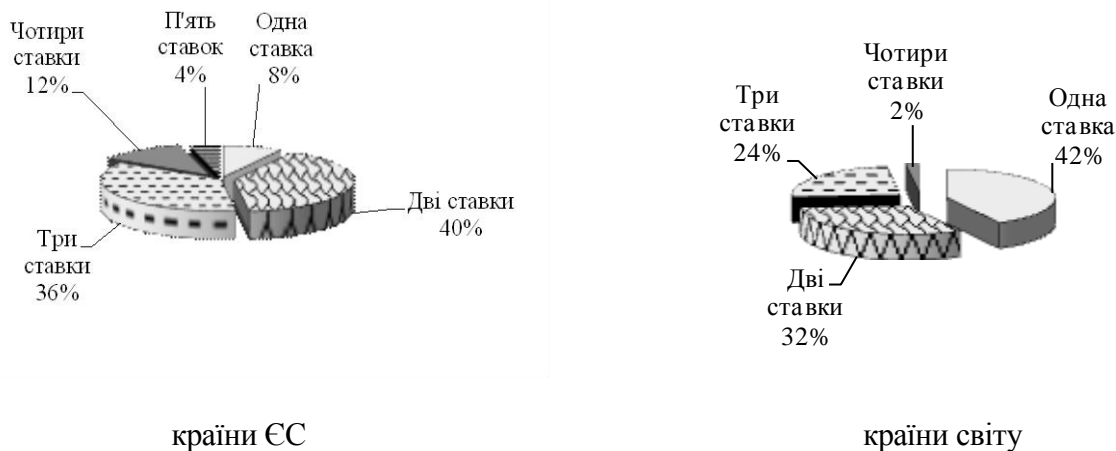
Простежуються деякі спільні характеристики адміністрування ПДВ у розвинених країнах. Зокрема, незважаючи на переваги уніфікації, у більшості з них застосовується не одна, а кілька податкових ставок. Крім стандартної, використовуються знижені ставки для товарів і послуг, що мають соціальне й культурно-споживче призначення (це стосується продуктів харчування, громадського транспорту, газет, журналів), а в деяких країнах – і підвищені ставки на предмети розкоші або на так звані некорисні товари (алкоголь, тютюн).

Аналізуючи світовий досвід у частині диференціації ставок ПДВ, слід зазначити, що в країнах ЄС така практика є поширеною – частка країн ЄС, де застосовується єдина ставка, яка становить 8% серед загальної сукупності країн союзу, натомість для інших країн характерною є протилежна тенденція – застосування єдиної ставки ПДВ застосовують понад 42% країн (рис. 1) [10].

Наприклад, кількість ставок податку варіюється від однієї, що застосовується для всіх товарів у Данії, до семи у Франції. Зниженими ставками від 2,1 до 13% обкладаються у Франції товари та послуги першої необхідності (серед них більшість видів продовольчих товарів), натомість стандартна ставка – 20,6% – застосовується до промислових товарів і вища – 33,3% – до товарів, що є предметами розкоші [12].

Проте практика функціонування ПДВ свідчить, що найефективніше його адміністрування відбувається тоді, коли діє єдина ставка, а тому й рекомендації Шостої Директиви ЄС свого часу відображали саме такий підхід. Розмір ставки податку може визначатися за різними національними методами й розрахунками, однак сума ПДВ, що надходить до бюджету, не повинна перевищувати

критичну позначку – до 15% ВВП. У деяких випадках, визначаючи ставку ПДВ, є необхідність враховувати й економічні умови, за яких здійснюється запровадження податку: попередній рівень податкового навантаження, рівень ставок прямих податків тощо [8].

Складено за даними джерела [10].

Рис. 1. Диференціація ставок ПДВ в різних країнах

На відміну від багатьох європейських країн, які широко використовують пільгові ставки ПДВ для товарів першої необхідності, в Україні пільгові ставки податку не застосовуються, а чинним законодавством встановлено дві ставки:

- базова – 20% бази оподаткування;
- нульова, застосування якої, як звичайно, пов'язане зі здійсненням експортних операцій і є винятком із загальних правил.

Оподаткування за нульовою ставкою означає, що ставка податку на реалізовані товари й послуги дорівнює нулю, але при цьому підприємства мають право на повне відшкодування «вхідного» податку, сплаченого при закупівлі товарів. Слід зауважити, що звільнення від сплати ПДВ дещо відрізняється від оподаткування за нульовою ставкою – податок на реалізовані товари не нараховується, однак при цьому не компенсується «вхідний» податок.

Щодо практики запровадження знижених ставок, зазначимо, що вони застосовуються, але не більше однієї-двох і не нижче за 5%. Зокрема, за зниженою ставкою ПДВ оподатковуються:

- напрями і сфери діяльності, у яких складно обчислити ПДВ (страхування, фінансова сфера);
- товари, щодо виробництва яких здійснюється політика державного стимулювання (видавнича діяльність, транспорт тощо);
- соціально значущі товари (ліки, продукти харчування, дитячий одяг).

У середньому, у групі розвинених зарубіжних країн, ПДВ формує приблизно 13,5% доходів їхніх бюджетів, хоча частка цього податку регіонально досить варіативно відрізняється. Так, у Франції ПДВ забезпечує 45% податкових бюджетних надходжень, а в Нідерландах – 24%.

Отже, практика адміністрування цього податку в розвинених країнах дає змогу говорити про закономірність запровадження його диференційованих ставок за умов ефективного функціонування податкової служби, надання переваги соціальної ефективності податку, незважаючи на збільшення адміністративних витрат на його стягнення. Існує певне розмаїття в обкладанні ПДВ різних видів послуг. Поширеною для країн розвинутої ринкової економіки є практика звільнення від ПДВ банківських і фінансових, медичних послуг, послуг освіти, культури тощо.

Крім того, важливе місце в доходах бюджету посідає акцизний податок. За останні роки було внесено низку змін до законодавства щодо стягнення акцизів у напрямку гармонізації ставок акцизних податків, а також зміною механізму стягнення акцизних податків з алкогольних і тютюнових виробів, що дало змогу державі посилити контроль за сплатою цих податків. Акцизні податки відіграють важливу роль у наповненні бюджетів багатьох країн ОЕСР. Але з поширенням практики використання ПДВ за останні 25 років важливість акцизів знизилася.

У більшості країн із розвинутою економікою акцизи представлені в двох формах: універсальних і специфічних. Останнім часом специфічні акцизи і поступаються універсальним своїм значенням у формуванні бюджетних надходжень, їх існування поки ще не ставиться під сумнів.

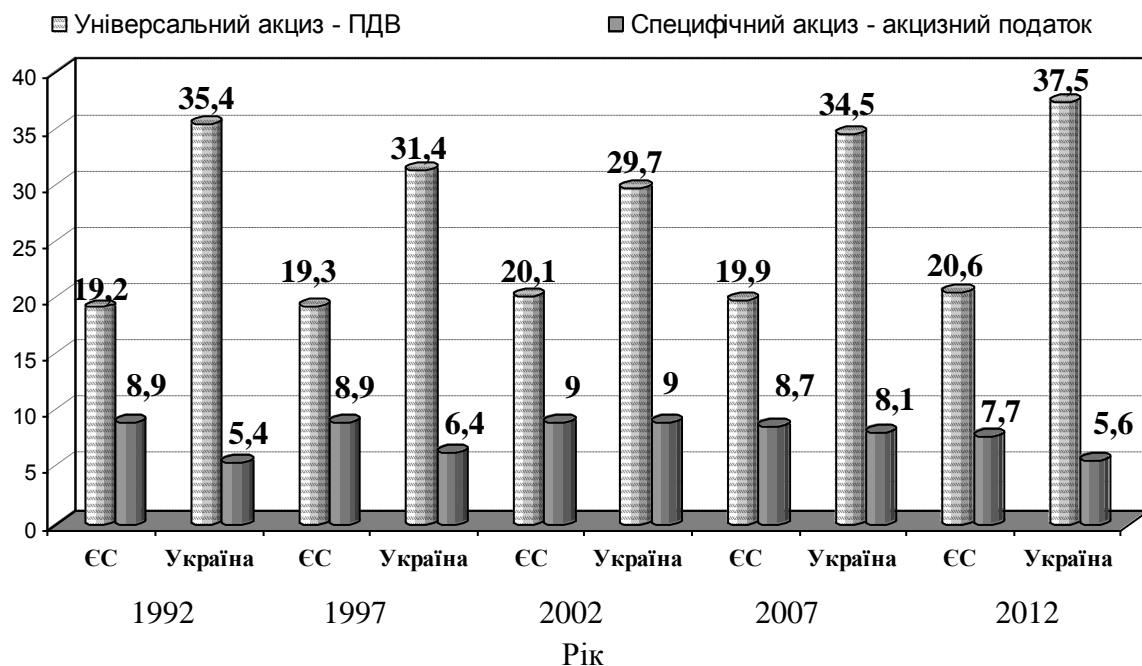
Причина полягає в тих відмінностях, які існують між цими двома видами акцизів і зумовлюють їх різке значення і для фіскальних інтересів держави, і для інших економічних чинників. Нині коло підакцизних товарів у розвинених країнах нешироке. Воно охоплює алкогольні, тютюнові вироби, пальне, деякі види транспортних засобів, предмети розкоші, передусім ювелірні вироби.

Хоча головна функція акцизів – фіскальна, вони виконують також і регулювальну роль. Значною мірою акцизи використовуються як інструмент для зниження споживання певних груп товарів (наприклад, алкоголю чи тютюну). На жаль, не можна точно обчислити залежність між величиною акцизу та реальним споживанням і, найімовірніше, на практиці ефективність впливу акцизу не дуже висока. Отже, поширення застосування ПДВ у країнах ОЕСР і ЄС супроводжувалося суттєвим зниженням акцизів, а також, як звичайно, й інших видів податків, зокрема – мита. Частка митних зборів є дуже низькою в усіх розвинених країнах.

Основним інструментом державного регулювання є податкова політика та фінансовий вплив на підприємництво. Завдяки цьому впливу держави досягають поставленої мети із забезпечення економічного зростання, провадженню ефективної цінової політики, зайнятості населення країни, зі створення системи соціального захисту менш захищених верств населення, створення рівноваги в зовнішньоекономічній діяльності тощо. Більшості країн нині властиве помірне оподаткування. І це є результатом проведення такої податкової політики, пріоритет якої полягає в досягненні мети створення стабільного економічного зростання, сприятливого податкового клімату для розвитку господарської діяльності та ефективного розв'язання соціальних проблем у державі.

Разом з тим, питома вага податків, зборів та обов'язкових платежів у ВВП багатьох країн є досить суттєвою. Так, від 40 до 50% становить питома вага зазначених платежів у таких європейських країнах, як Італія, Австрія, Франція, Бельгія, Норвегія, Фінляндія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Данія. При вивченні сучасних податкових систем розвинених країн світу важливим є дослідження їх структури.

Питома вага акцизів у доходах бюджетів Європейських країн відображена на рис. 2.

Складено та розраховано за даними джерела [5].

Рис. 2. Частка акцизів у доходах бюджетів країн ЄС та України (у % до податкових надходжень)

Передусім це стосується розподілу податкових платежів на прямі й непрямі. Так, наприклад, у США, Японії, Великобританії, Канаді переважають прямі, а у Франції – непрямі податки. За даними рис. 2 видно, що частки акцизів (як універсальних, так і специфічних) у податкових надходженнях до бюджетів країн ЄС та України суттєво різняться. Так, у структурі податкових надходжень до бюджету України частка ПДВ майже в 2 рази перевищує відповідний показник по країнах ЄС, натомість тенденція щодо питомої ваги акцизного збору в податкових надходженнях є протилежною – цей показник у середньому за досліджуваний період є на 2% більшим у країнах ЄС.

Отже, податкова система будь-якої країни є продуктом не лише економічного, а й політичного

розвитку суспільства. Вона віддзеркалює інтереси різних суспільних груп і політичних партій і є наслідком консенсусу, до якого прийшли ці сили в процесі ухвалення податкових законопроектів.

Непряме оподаткування розвивалося на основі суспільної необхідності в ньому, його поширення не пов'язане з надмірною популярністю непрямих податків у платників.

Беззаперечним спростуванням думки, яка склалася у суспільстві, про перевагу прямих податків над непрямыми виступає ПДВ, який є найновішою формою непрямого оподаткування та найпоширенішою формою універсального акцизу. З огляду на досвід країн із розвинутою економікою, які теж здебільшого методом проб і помилок упроваджували податкове законодавство на своїх територіях, наша держава вимагає нетрадиційного підходу до кодифікації наявної податкової системи. Результатом такого підходу може бути передусім стабілізація основ оподаткування, закладення підвалин цілісної податкової бази, з другого – створення сприятливих умов для вдосконалення механізму нарахування й адміністрування податків. Нині в Україні створено податкову систему, яка дає змогу мобілізувати кошти в розпорядження держави, здійснювати їхній розподіл та перерозподіл на цілі економічного і соціального розвитку.

Література

1. Буряковський В.В. Удосконалення податку на додану вартість / [В.В. Буряковський, С.В. Каламбет] // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 74–77.
2. Дадалко В.А. и др. Налогообложение в системе международных экономических отношений: учеб. пособие / [В.А. Дадалко, Е.Е. Румянцева, Н.Н. Демчук]. – Мн. : Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2000. – 359 с.
3. Дем'яненко М.Я. Податок на додану вартість : економічна суть і механізм реалізації / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 38–44.
4. Крисоватий А.І. Наукова парадигма трансформації універсального акцизу / А.І. Крисоватий // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С. 80–90.
5. Рыманов А.Ю. Сравнительный анализ сельскохозяйственного налогообложения в России и на Украине / А.Ю. Рыманов // Аграрная наука. – 2012. – №4. – С. 6–7.
6. Сидорова Н.И. Специфика и функции НДС / Н.И. Сидоров // Финансы. – 2009. – №2. – С. 36–40.
7. Современный НДС / [Лайам Эбрилл, Майкл Кин, Жан-Поль Боден, Виктория Саммерс] ; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2003. – 274 с.
8. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні у контексті її впливу на розвиток економіки / А.М. Соколовська // Фінанси України. – 2006. – №9. – С. 65–81.
9. Суторміна В.М. Держава – податки – бізнес : (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) / [В.М. Суторміна, В.М. Федосов, В.Л. Андрущенко]. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.
10. Тулуш Л.Д. Функціонування податку на додану вартість у сільському господарстві: досвід ЄС / Л.Д. Тулуш // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2. – С. 90–95.
11. Shoup C. Public Finance / C. Shoup. – L. : Weidfeld & Nicolson, 1969. – 375 p.
12. Tait A. Value Added Tax / A.A. Tait. – Wash. : International Monetary Fund, 1988. – 228 p.
13. V.A.T. – A national legislation [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.efac.net/Nyheder/VAT-A-national-legislation.htm>.

The article analyzes the development and establishment of indirect taxation in Ukraine in general and the most common form among universal excise taxes – VAT, in particular. The role of indirect taxes in the tax system and also outlines areas of adaptation of the national practice of indirect taxation to the European experience.

Keywords: *indirect taxation, VAT, excise tax, customs duty, excise duty purpose, the specific excise taxes.*

В статті проаналізовано розвиток і становлення косвенного налогообложения в Україні в цілому і найбільш розповсюдженій формі серед універсальних акцизів – НДС, в частності. Определена роль косвенных налогов в налоговой системе, а также обозначены направления адаптации отечественной практики косвенного налогообложения к европейскому опыту.

Ключевые слова: *косвенное налогообложение, НДС, акцизный налог, пошлина, универсальные акцизы, специфические акцизы.*